

NOVO ČITANJE I TUMAČENJE POSLJEDNJEG REDA NATPISA NA RANOSREDNJOVJEKOVNOM SARKOFAGU SPLITSKOG NADBISKUPA IVANA SUVREMENIKA KRALJA TOMISLAVA

Nedavnim otkrićem (1963 godine) značajnog ranosrednjovjekovnog sarkofaga (sl. 1), prilikom istraživačkih radova u jugoistočnom traktu Dioklecijanove palače u Splitu, znatno je obogaćena naša kulturna i likovna baština. O sarkofagu, a napose o njegovu izvanredno zanimljivom i sadržajnom natpisu objelodanio je B. Gabričević iscrpnu studiju (»Sarkofag nadbiskupa Ivana pronađen u podrumima Dioklecijanove palače«) u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku (svez. LXII, Split 1960, str. 87—101) doštampanom 1968 godine. U uvodu svoje rasprave Gabričević govori najprije o samom mjestu nalaska i donosi dimenzije (duž. 2,12 m, vis. 0,55 m, šir. 0,68 m) i opis sarkofaga kao i stanje i lekciju njegova natpisa za koji kaže, da je dosad bio samo djelomično poznat preko D. Farlatija (Illyricum Sacrum, III, 130). Farlati je, međutim, pogrešno pripisivao ovaj sarkofag beznačajnom splitskom nadbiskupu Ivanu iz XI stoljeća za kojega Toma arciđakon (Historia Salonitana, cap. XV) navodi, da se je, pritisnut starošću, povukao sa nadbiskupske stolice i završio posljednje dane života kod crkve S. Felicis in Rivo koju je dao sâm sagraditi. Sada kad je sarkofag pronađen, stilske karakteristike njegova dekora i sadržaj natpisa, Gabričeviću govore jasno protiv smještanja sarkofaga u XI stoljeće, a upućuju ga na zaključak da je u sarkofagu bio sahranjen jedan raniji splitski nadbiskup, Ivan koji je ,zajedno sa papinim izaslanicima, organizirao poznate crkvene sabore u Splitu 925 i 928 godine. U istom se smislu samo na indirektan način, kako to napominje B. Gabričević (o. c. str. 92 i bilj. 14), izjasnio i sâm redaktor prvog sveska »Illyricum Sacrum« (str. 353) F. Riceputi i to u svom komentaru teksta iz »Chronicum Pontificale Salonitanum et Spalatense« na koji se poziva D. Farlati, smatrajući da se podatak o mramornom sarkofagu sa natpisom odnosi na splitskog nadbiskupa Ivana iz X, a ne na onog iz XI stoljeća.

Nakon izvršene jezične i epigrafsko-paleografske analize natpisa, koje Gabričeviću ne pružaju sigurnih elemenata i indicija s pomoću kojih bi se isti mogao pobliže vremenski odrediti — prelazi autor na stabilnije područje za datiranje pronađenog sarkofaga tj. na samu sadržajnu analizu njegova natpisa. Gabričević ovdje upozorava na zanimljivu okolnost, da je prvi dio natpisa (In nomine Domini . . . Hic requiescet flagellis peccator Iohannes archiepiscopus qui fuit natus et notritus in civitate Spalato filius bene memorie domino Tordacati) na ovom sarkofagu nastao kontaminacijom dvaju vremenski ranijih epigrafskih tekstova u Splitu tj. onih koji su bili uklesani na po-

znatim sarkofazima prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina (danas u baptisteriju u Splitu)¹ i splitskog priora Petra (u peripteru splitske katedrale; prva polovica IX stoljeća)², a koji su živjeli otprilike u isto doba i bili zaslužni za početnu organizaciju crkvenog i civilnog života u gradu Splitu. Sastavljač natpisa, po mišljenju B. Gabričevića, kao da je na određeni način želio povezati životno djelo nadbiskupa Ivana iz X stoljeća (tj. uspostavu jurisdikcije splitske crkve ne samo de iure nego i de facto na prostranoj teritoriji nekadašnje salonitanske metropolije) s uspomenom na spomenute dvije ličnosti iz najstarijih dana splitske povijesti. Da nije tako, teško bi bilo protumačiti zašto se sastavljač natpisa na novopronađenom sarkofagu poslužio doslovnim prijepisom teksta, koji je bio uklesan na sarkofazima splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina i splitskog priora Petra. Očito je, naime, da to nije učinio slučajno, a još manje zbog nesposobnosti da se u okvirima literarnih konvencija svog vremena izrazi na relativno originalan način. Što više, za Gabričevića je sastavljač natpisa u završnom dijelu teksta (Quem elegit Deus et Sanctus Domnio in sede sua pontificem consecravit) pokazao sposobnost da određene historijske, teološke i praktično političke momente spoji u formulacijski uspjeljoj sintezi. Od posebnog je, međutim, i izvrednog značenja činjenica, da nam sarkofag omogućava da odredimo etničku pripadnost nadbiskupa Ivana: u natpisu se naime spominje ime njegova oca, Tordacatus, što po Gabričeviću mišljenju predstavlja latinsku verziju hrvatskog imena Tvrdak odnosno Tvrtko (!), a ujedno je i važan dokaz da je infiltracija Hrvata u Split započela mnogo ranije nego što se to dosad pretpostavljalo. Nešto neobičnom, gore spomenutom formulacijom (quem elegit Deus et Sanctus Domnio...), sastavljač natpisa htio je istaknuti kako je prvi solinski biskup, sv. Dujam, posvetio Ivana za svoga nasljednika. Ovdje se naime radi o direktnom oponašanju eksklamacije kojom se baš nekako u to vrijeme u Rimu pozdravljalo novoizabranog papu. I kao što se u toj eksklamaciji htjelo izraziti i naglasiti da je rimski biskup legitimni nasljednik sv. Petra, tako je i sastavljač natpisa pronadenog sarkofaga htio istaknuti da je splitski nadbiskup nasljednik sv. Dujma odnosno da je splitska crkva nasljednik stare salonitanske te kao takva i sjedište metropolite za područje nekadašnje provincije Dalmacije. Upravo ovaj dio teksta čini se Gabričeviću presudno važnim i odlučnim za datiranje sarkofaga nadbiskupa Ivana, jer upućuje na vrijeme kada je *splitskoj crkvi* bilo *osobito stalo* do toga da dokaže kako je ona *sjedište metropolije*. To je, kako je poznato, treći decenij X stoljeća kada je splitska crkva, na čelu sa svojim nadbiskupom Ivanom vodila odlučnu borbu da bi uspostavila moralni i materijalni prestiž na teritoriju tadašnje ranosrednjovjekovne hrvatske države, gdje je jurisdikciju, sticajem poznatih historijskih okolnosti vršio (od 867 godine dalje) ninski biskup. Pobjeda na provincijalnim crkvenim sinodima u Splitu (925 i 928 godine) bila je u tom smislu za splitsku crkvu od ogromne važnosti, pa je to svakako razlog zašto je organizator toga uspjeha, nadbiskup Ivan, u epitafu označen kao legitimni nasljednik sv. Dujma.

¹ Natpis na sarkofagu splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina glasi:

† HIC REQUIESCET FRAGELIS EI INUTELIS IOHANNIS PECCATOR HARCHIEPISCOPUS

² Natpis na sarkofagu splitskog priora Petra, sina priora Kuzme glasi:

† IN N(o)M(ine) D(omi)NI. EGO PETRVS DO...E PRIOR NATVS NVTRIT(us) ERVDIT(us) IN SPALATO, FILIVS BENE MEMORIE D(omn)O COSME INCLITO PRIORI Q(ui) POSVI HEC(!) TVMVLV(m) RECEPSIONIS PECCATRICI CORPORIS MEI

Međutim, u vezi sa sadržajnom analizom natpisa, *naročiti problem predstavlja lekcija njegova posljednjeg reda* koji je zbog pomanjkanja prostora na samom natpisnom polju klesan na donjem rubu sarkofaga gdje je kamen djelomično oštećen, tako da se od nekih riječi naziru samo tragovi odnosno dijelovi slova. S obzirom na činjenicu da starokršćanski i ranosrednjovjekovni nadgrobni natpisi donose u završnom dijelu obično podatke o datumu smrti, a ako se radi o biskupu o godinama (tj. vremenu) biskupovanja, Gabričević smatra da bi se ovaj redak moglo čitati: »qui regnavi(t) et a seculo ob(iit) Amen« ili vjerojatnije »qui regna iusta secuturus ob(iit) Amen« (QVI REGNA .... TASEC ..... AMEN), ali ističe da je dopuna slova vrlo hipotetična, a prema tome i sâm pokušaj rekonstrukcije teksta. Autor ipak dopušta, da će se možda jednom — pri povoljnijem osvjetljenju i eventualnom daljnjem čišćenju podnožja sarkofaga — moći s više sigurnosti utvrditi lekcija pojedinih slova na oštećenim mjestima.

Prelazeći najposlije na historijsko-umjetničku analizu dekoracije na čeonj strani pronađenog ranomedievalnog sarkofaga, B. Gabričević prvenstveno ističe plošnost u tretmanu čitave plohe i svijesnu tendenciju da se križevi, stupovi i lukovi ispune troprutim pleterom tako da gube značaj vlastite realnosti transformirajući se u dio jedinstveno koncipirane i pleterom ukrašene plohe. Na poseban način u tom smislu djeluju podnožja šest pleterom dekoriranih stupića, palmeta i križeva koji jedan od drugoga nisu odijeljeni već se karakterističnim oblim linijama međusobno spajaju i djeluju kao dio jedinstvenog ornamenta. Iz kasne antike preuzeti motiv arkadno oblikovanih polja na čeonj strani novopronađenog sarkofaga pojavljuje se kao kompozicijski okvir u ranom srednjem vijeku kako na sarkofazima tako i na kamenom crkvenom namještaju (oltarima, ambonima, pregradama) te na sitnim predmetima primjenjene umjetnosti. Pozivajući se na Lj. Karamanovu stilsku analizu dvaju, vremenski ranijih, splitskih ranosrednjovjekovnih sarkofaga (nadbiskupa Ivana Ravenjanina i priora Petra) kao i na Karamanovo mišljenje odnosno tezu, da je u vrijeme splitskog nadbiskupa Ivana iz X stoljeća vladao u našim krajevima u plastičnoj dekoraciji »čist i zreo slog pleternih skulptura«, B. Gabričević zaključuje da stil dekoracije pronađenog sarkofaga govori za X stoljeće, što je dakako još jedan razlog da u nadbiskupu Ivanu, koji se spominje u natpisu treba gledati poznatu i istaknutu crkvenu ličnost iz vremena kralja Tomislava.

Na kraju za dataciju navedenog sarkofaga u X stoljeće govori također i Gabričevićeva *tipološka kategorizacija* dosad poznatih i vremenski sigurno (odnosno približno točno) određenih sarkofaga iz ranog srednjeg vijeka koji se nalaze na užem području Splita. U prvu grupu tih sarkofaga ulaze dva najstarija i to onaj nadbiskupa Ivana Ravenjanina i onaj splitskog priora Petra kod kojih čitavu čeonu stranu prekrivaju motivi dekoracije, a natpis je klesan na gornjem rubu sarkofaga odnosno kod priora Petra i na rubu poklopca. Kod sarkofagâ druge grupe (sarkofag kraljice Jelene, sarkofag s imenom nadbiskupa Martina, suvremenika kralja Držislava, sarkofag nadbiskupa Lovre), kojih izrada pada od druge polovice X do u drugu polovicu XI stoljeća, dekoracija je potpuno nestala, a na čitavoj prednjoj plohi pojavljuje se natpis. Ako sada pretpostavimo proces sve veće afirmacije riječi na račun dekoracije, tj. proces spuštanja natpisa s ruba poklopca prema najistaknutijem mjestu sarkofaga (prednjoj plohi), onda bi u tom smislu pronađeni sar-

kofag nadbiskupa Ivana predstavljao prelaz od prve grupe (VIII/IX stoljeće) k drugoj grupi (druga polovica X do druge polovice XI stoljeća), jer on ima još uvijek prednju plohu ispunjenu pleternim ornamentom, samo njegov natpis nije više na gornjem rubu (kao što je to kod sarkofaga prve grupe), već se »spustio« na prednju plohu i to u središnje, za njega rezervirano, arkadno polje. Slažem se sa B. Gabričevićem, da kad ne bi ni bilo te specifične pojave s natpisom, gotovo je nemoguće s opće tipološke točke gledišta postaviti novo-pronađeni sarkofag između onih kraljice Jelene i biskupa Martina s jedne te biskupa Lovre s druge strane tj. u razdoblje kad se na području Splita ne pojavljuju više sarkofazi sa dekoriranom prednjom plohom, već kad je čitava ta ploha rezervirana za natpis.

Međutim, u *prilog tezi* da je u pronađenom ranomedievalnom splitskom sarkofagu bio doista sahranjen nadbiskup Ivan, suvremenik kralja Tomislava ne govori samo sadržajna analiza natpisa, pa stilskokritička ocjena dekora kao i tipološka kategorizacija samog sarkofaga, već također i *komparativna analiza njegova ukrasa sa srodnim djelima u susjednoj Italiji*, na koju bi kao historičar umjetnosti u ovome prilogu napose želio upozoriti, kao o jednom od važnih i pouzdanih fatkora pri datiranju umjetničkih djela.

Dekor koji se nalazi na čeonj strani splitskog sarkofaga pokazuje naime, osebujnu varijantu latinskog križa sa palmetama ispod arkade (luka), kako se on u prvoj polovini IX stoljeća, odnosno u vrijeme pape Eugena II (824—827) pojavljuje na jednom pluteju (kamenj ploči) iz crkve S. Sabine u Rimu (sl. 2),³ a potkraj IX ili o početku X stoljeća na jednoj dekoriranoj ploči pregrade, pronađenoj u crkvi S. Maria degli Angeli blizu Assisia (sl. 3).⁴ Za razliku, naime, od starijih primjera pojave križa unutar arkade (kamene ploče u S. Agnese, u predvorju crkve S. Cecilia i u zbirci Anđeoske tvrđave u Rimu), na pluteju iz rimske crkve S. Sabina križevi su postali veći i općenito uzevši oni sada počivaju na zajedničkoj podnici sa stupićima (kolonetama) koji nose lukove (arkade). Ispod križeva sa strane (lijevo i desno) nalaze se palmete koje su preko svojih izdanaka poput korijena višestruko povezane sa nosačima lukova i sa križevima (npr. kamene ploče u S. Sabina, S. Giovanni in Laterano i S. Cosimato u Rimu).⁵ U prostorima između arkada (tj. u klinovima) kao i na poprečnim horizontalnim gredama križeva pojavljuju se različite rozete, pleterni čvorovi sa četiri šiljata ugla, grozdovi, ptice ili ljiljani. Stilizirani biljni motivi i ljiljani između lukova (arkada) splitskog sarkofaga, su sreću se već gotovo jedno stoljeće ranije na spomenutom pluteju iz rimske crkve S. Sabine. Sa konkavno završenih krakova križa na kamenom parapetu iz Assisia kao i na čeonj strani našeg splitskog sarkofaga nestalo je za starije vrijeme karakterističnih malih voluta kakove vidimo na ploči iz crkve S. Sabine, dok je kolonete (stupiće) i lukove arkada prekrpio značajni tropruti pleter. Prema tome, kako smo vidjeli, i komparativna analiza dekora splitskog ranomedievalnog sarkofaga sa sličnim primjerima u susjednoj Italiji (Rim, Assisi) ide očito u prilog za njegovo datiranje u drugu četvrtinu X stoljeća. Ovakvo datiranje splitskog sarkofaga potvrđuje i moje čitanje posljednjeg

³ R. Kautzsch, Die römische Schmuckkunst in Stein vom 6. bis zum 10. Jahrhundert, Römisches Jahrbuch f. Kunstgeschichte, III (Wien 1939), str. 31 i sl. 55.

⁴ R. Cattaneo, L'architettura in Italia dal secolo VI al mille circa, Venezia 1888, fig. 102.

⁵ R. Kautzsch, o. c. str. 30—33 (razne kombinacije motiva križa ispod arkade).

reda njegova zanimljivog natpisa, koje se razlikuje od čitanja B. Gabričevića, budući da mi je autopsijom uspjelo dešifrirati ime kralja Tomislava (o. 910—928), čiji je suvremenik bio u sarkofagu sahranjeni splitski nadbiskup Ivan.

Natpis se sastoji od dvanaest redaka kojih dužina ovisi o širini arkadno oblikovanog polja. Zbog oskudice prostora, kako smo to već spomenuli, posljednji je redak klesan na donjem rubu sarkofaga koji je danas djelomično oštećen. Visina slova varira između 2,0 do 3,5 cm, s tim da su u pravilu veća u gornjem dijelu natpisa, dok se u posljednja tri retka slova postepeno smanjuju. Ponekad visina pojedinih slova (I i O) ne doseže više od 1 cm. Natpis započinje (koliko se to može razabrati neposredno ispred prvog slova odnosno sloga IN) sa znakom križa koji je visok koliko i sama slova. Gotovo u čitavom su natpisu krajevi vertikalnih i horizontalnih poteza (hasta) malo više udubljeni, a kadkada i trokutno prošireni. Iako natpisno polje (sl. 4), na kojem su inače vidljiva naknadna oštećenja, nije klesarski izjednačeno obrađeno i uravnano, već hrapavo i u gornjem lijevom kutu još i malo ispupčeno, ipak je sâm tekst natpisa relativno dobro čitljiv osim posljednjeg reda, čija je lekcija zbog njegova djelomičnog oštećenja ostala hipotetična.

Prema čitanju B. Gabričevića natpis glasi:

IN N(omine) D(omi)NI ET PATRIS ET FILII ET SP(irit)u S(an)C(t)O HIC
REQVIESCET FLAGELLIS(sic!) PECCATOR IOH(annes) ARCHIEP(isco-
pu)S QVI FVIT NATVS ET NOTRITVS IN CIVITATE SPALATO FILIVS
BENE MEMORIE DO(mi)NO TORDACATI QVE(m) ELEGIT D(eu)S ET
S(an)C(tu)S DOMNIO IN SEDE SVA PONTIFICE(m) CONSECRAVIT QVI
REGNA .... TASEC ..... AMEN.

Budući da je kolega B. Gabričević, u svojoj sa mnogo truda i akribije napisanoj raspravi ostavio *otvoren problem lekcije* nekih slabo čitljivih i oštećenih slova odnosno riječi *posljednjeg retka*, ovog za hrvatsku historiografiju važnog i zanimljivog natpisa — ja sam u ovom prilogu nastojao dati svoj udio što boljem i što tačnijem rješenju toga zaista teškog i zakučastog problema, a kojim se najposlije samo potvrđuje ispravnost Gabričevićevih pretpostavki i zaključaka.

Stoga sam prošle jeseni, prilikom svoga boravka u Splitu u svrhu proučavanja sarkofaga a napose njegova natpisa, zamolio kolegu D. Kečkemeta, direktora Muzeja grada Splita, da mi učini tri specijalna fotografska snimka natpisa, od kojih dva donosim ovdje u slikovnom prilogu. Oni vrlo dobro ilustriraju i demonstriraju moju dešifraciju »slabo čitljivih« i oštećenih slova posljednjeg reda natpisa.

B. Gabričević predlaže, obzirom na činjenicu da starokršćanski i ranosrednjovjekovni nadgrobni natpisi donose u završnom dijelu obično podatke o datumu smrti, a ako se radi o biskupu, o godinama biskupovanja, da bi se ovaj posljednji redak natpisa možda moglo čitati »*qui regnavit(t) et a seculo ob(it) amen*« (o. c. str. 98). U tom slučaju dakako glagol »regmare« bio bi po mišljenju B. Gabričevića — ne bez određene intencije da se vlast splitskog nadbiskupa Ivana izrazi što snažnije — upotrebljen umjesto uobičajenog »regere«. Međutim, takvoj dopuni Gabričeviću predstavlja prepreku okolnost, što iza »regnavit« nije naveden (a oštećeni prostor nije toliki da bi mogao biti naveden) broj godina Ivanova biskupovanja i datum smrti. Stoga on pred-

laže, da treba pomišljati i na mogućnost da je bilo uklesano »*qui regna iusta secutus est*«, jer i za takovu dopunu postoje analogije iz starokršćanskog doba. Ali odmah zatim napominje (o. c. str. 98 bilj. 37), da se takovoj nadopuni protivi materijalni ostatak (po njegovoj dešifraciji) slova B (iako je prije toga na str. 90 naveo da se radi najvjerojatnije o slovu R) ispred riječi AMEN, pa bi zbog toga bolje odgovaralo čitanje ovog retka »*qui regna iusta secuturus ob(iit) Amen*«, »ukoliko, naravno, ovakove ili slične kombinacije dolaze u obzir«. Imajući u vidu iza riječi REGNA sačuvane vrhove slova (iako se ovdje radi o jasno vidljivim gornjim dijelovima triju slova) Gabričević kaže, da u svakom slučaju, gotovo je sigurno da iza REGNA dolazi VI/dakle REGNAVIT (t)/ ili IV/tj. REGNA IV(S)TA/. Iz gore navedenih razloga on se dakako više zalaže za čitanje REGNA IVSTA, što po mom mišljenju kod pomnijeg gledanja odgovarajućeg mjesta posljednjeg retka natpisa ne nalazi potvrde. Ja sam, naime, baveći se dešifracijom ovog djelomično oštećenog mjesta natpisa, koje u dužini iznosi cca 5 cm i sadrži tragove od tri najviše četiri slova — ustanovio da se ovdje bezuvjetno radi o VI(vi), a nikako o IV(iu), a osim toga da slovo A u REGNA ne stoji samo u ligaturi sa prethodnim slovom N, već i sa idućim u donjim dijelovima, uslijed oštećenja, slabije vidljivim slovom V (kako se to može jasno razabrati i sa Gabričevićeve fotografske reprodukcije natpisa; o. c. tabla XXI) između čijih se krakova nalazi jedno sitno I (veličine onog kod prijedloga IN u sedmom retku); prema tome bismo sada imali REGNAVIT sa međusobno, zajedničkim potezima, povezana tri slova: N, A i V (tzv. litterae contiguae) i sa jednim sitnim I umetnutim između krakova slova V (tzv. littera inserta).⁶ Iza ovog slova V sa upisanim sitnim I nalazi se rupa u ka-

ET SCSDOMNIOINSEDEFV
 APONTIFICE CONSECRAVIT
 QVIREGNATITAS ECLABO PEAMEN

menu a zatim slijedi slovo T (dakle REGNAVIT) tj. jedna jasno vidljiva (uklesana), tanka vertikalna hasta koja na vrhu završava kraćom horizontalnom crtom (kao u riječi SPALATO na kraju sedmog reda). Međutim, iza ovog T od REGNAVIT ne slijedi slovo S(IVSTA), a niti slovo E(ET A SEC/ulo/) već poluuncijalno slovo *q* iza kojega slijede dvije tačke (:) kao znak pokrate,⁷ pa se prema tome ovdje radi o enklitičnom vezniku »*que*«, koji dakako u kontekstu QVI REGNAVIT*q(ue)* nema nikakva sintaktičkog opravdanja, ali zato govori u prilog tezi da se u pisanom predlošku morao bezuvjetno nalaziti ispred »*regnavit*« još jedan glagol sličnog značenja u trećem licu perfekta,

⁶ Napoimjem da u istom natpisu dolaze slova N i A u ligaturi također i u riječi NATVS (6. redak), dok se slova A i V u svezi javljaju u riječi CONSECRAVIT (11. redak).

⁷ Primjer jednako oblikovanog poluuncijalnog slova *q* sa dvije tačke kao znakom pokrate za enklitički kopulativni veznik »*que*« nalazim u X stoljeću i na poznatom solinskom epitafu kraljice Jelene († 975) u kontekstu [Quae fui] T VXOR MIHAELI REGI MATER*q(ue)* STEFANI R[egis]. Vidi F. Šišić, Priručnik izvora I (Zagreb 1914), str. 126/127 i slika nasuprot str. 128.

koji je upravo preko ovog enklitičkog veznika »que« bio povezan sa »regnavit«, samo što ga je klesar zbog oskudice prostora jednostavno izostavio.⁸ Imajući u vidu »riječnik« odnosno način izražavanja Tome arcidjakona u njegovojoj »Historia Salonitana« kad govori o splitskim nadbiskupima, pretpostavljam da je klesar ispred »regnavit« (u značenju »vladati« dakako splitskom crkvom i metropolijom) eliminirao najvjerojatnije »*prefuit*«⁹ kao riječ sličnog značenja (»stajati na čelu« ili »upravlјati«), pri čemu dakako umjesto »*prefuit*« ne isključujem mogućnost izostavljanja i neke druge riječi odnosno izraza kao na primjer: »*vixit*« (in pontificatu spalatine sedis), »*sedit*« (in pontificatu) ili »*floruit*«. Sa jednim od navedenih izraza, sastavljač natpisa zacijelo je htio Ivana najprije označiti kao splitskog nadbiskupa tj. čovjeka koji je stajao na čelu splitske crkve odnosno nadbiskupije, da bi sa drugim izrazom »*regnavit*« što snažnije istaknuo i njegovu vlast odnosno njegovo »vladanje« nad obnovljenom salonitanskom (splitskom) metropolijom na prostranom području tadašnje Dalmacije i Hrvatske kao jedne suverene ranosrednjovjekovne evropske države.

Prema tome početak posljednjeg reda natpisa treba čitati QVI REGNAVITq(ue), a ne »QVI REGNA IVSTA«. Izraz »TASEC« poslije REGNAVITq(ue) predstavlja sada u našoj lekciji *početak nove riječi*, a ne više posljednji slog od IVSTA i početak od SEC(uturus). Između ovog SEC(uturus) i posljednje riječi natpisa AMEN prema Gabričevićevoj lekciji imala bi se nalaziti riječ OB(iit). Međutim sa detaljnog fotografskog snimka ovog mjesta (sl. 5) može se tačno ustanoviti da slovo o kojem govori B. Gabričević nije B, ni R već P, kako je to i sam Gabričević najprije mislio, samo mu ono nije odgovaralo za riječ OB(iit) (o. c. str. 90). Sa druge pak strane treba konstatirati, da se ispred Gabričevićevog B odnosno našeg P doista jasno raspoznavaju tragovi (ostaci) gornjeg dijela slova O, koje se prema našoj lekciji ne veže uz slovo P, (odnosno Gabričevićevo B), već predstavlja posljednje slovo prethodne riječi odnosno imena u ablativu. Kako će se to vidjeti iz našeg daljnjeg izlaganja i dešifracije posljednjeg retka natpisa, ovdje se radi, po našoj tezi, o *imenu hrvatskog vladara, koje počinje za zagonetnim »TASEC«*. Spomenuto naše slovo P, a ne B stoji u svezi sa slovom T tako da donji dio vertikalne haste slova T čini ujedno i vertikalnu hastu slova P (primjer tzv. litterae contiguae). Iznad trbuha slova P, neznatno uvinuta gornja polovina vertikalne haste slova T nosi svoju tanku, na desnoj polovici malo zaobljenu, horizontalnu crtu (hastu), koja kao da »potcrtava« slovo R u riječi CONSECRAVIT u gornjem redu. Nadalje sam konstatirao, da se neposredno ispred slova A od riječi AMEN, a na oštećenom prostoru do naše litterae contiguae »TP« odnosno Gabričevićevog B, gdje bi se trebala nalaziti slova »iit« od riječi OB(iit), *jasno vide (raspoznaju) dvije međusobno povezane uklesane crte* (i to jedna, srednja horizontalna i druga, gornja zaobljena) *jednog* (u donjem dijelu oštećenog) *originalnog uncijalnog slova E*, koje je nešto manje od uncijalnog E u riječi PONTI-

⁸ Opravdanost ovakvog postupka potvrđuje već uočena činjenica, da se klesar kod prenošenja natpisa sa pisanog predloška na kamen tj. u za nj određeno srednje arkadno polje čone strane sarkofaga, na kraju rada našao pred problemom pomanjkanja prostora, pa je bio prisiljen ne samo smanjivati visinu slova već i posljednji red natpisa klesati na donjem rubu sarkofaga, uslijed čega je naravno moralo doći i do skraćivanja izvornog teksta što više i sažimanja nekih riječi, kako početak (qui... regnavitque) i konac (Amen) retka ne bi odviše prešli širinu srednje arkade.

⁹ »*Prefuit* autem (Petrus) ecclesie Spalatine annis duobus« ili »*Prefuit* autem Laurentius salonitane metropoli annis circiter quadraginta« kaže Toma arcidakon za splitskog nadbiskupa Petra iz XII stoljeća i za zaslužnog metropolita Lovru iz XI stoljeća. (Historia Salonitana, ed. Fr. Rački, str. 77, 55).

FICE(m) u predzadnjem retku natpisa (usp. sl. 4 i 5). Osim toga iznad trbuha slova P, a u pravcu prema uncijalnom E raspoznaje se blijedi ostatak kratke horizontalne crte kao oznake za pokratu odnosno kontrakciju: TPE=T(em)P(or)E.¹⁰ Ova skraćena »tempore« ispred riječi »Amen« od neobične je važnosti ne samo za naše čitanje posljednjeg retka natpisa, već i za dešifraciju zagonetnog »TASEC«, koji je sa njom sintaktički povezan. Na taj je način naša lekcija »QVI (tenuit) REGNAVITq(ue)« dobila potrebnu adverbnu oznaku vremena, koja se ovdje razrješava jedino preko riječi »TASEC« u kojoj se, kako smo to već spomenuli, po mojem mišljenju krije početak imena hrvatskog vladara Tomislava kao vrhovnog predstavnika i nosioca političke vlasti u zemlji odnosno u ranosrednjovjekovnoj državi, čiji je podanik bio u natpisu navedeni splitski nadbiskup Ivan.¹¹

Međutim, kod pomnijeg proučavanja originala mogao sam ustanoviti (a to se jasno može također razabrati i na priloženoj sl. 4), da se iza sloga TA od »TASEC« nalaze dvije tačke (:), jedna iznad druge, kao znak pokrate za izostavljeno slovo, koje ovdje može biti samo M. Osim toga grafem A klesan je ovdje tako, da se na njegovu vrhu gdje se sastaju oba njegova kraka (haste) zamjećuje jedna tanka horizontalna crta koja na desnoj strani završava u gornjoj tački naprijed spomenute pokrate. Zanimljivo je međutim istaknuti, da se ovakva horizontalna crta, koja inače u ranomedievalnoj epigrafici predstavlja sastavni dio slova Ā, ne nalazi ni na jednom slovu A ovoga natpisa, pa nam ona daje pravo da pomišljamo također i na znak skraćene AM, dakako pored već jasno uočene suspenzije slova M pomoću dvije tačke iza slova A(A:). Prema tome nemamo ovdje izraz »TASEC«, već zapravo TA(m)SEC u kojem je krivnjom klesara iza slova A: s abreviaturom (= AM) izmijenjen poredak slijedećih dvaju slova tj. pogrešno je uklesano SE umjesto ES, pa bismo tada imali ispravan poredak slova: TA(m)ESC koji odgovara početnim slogovima imena Tomislav.¹² Ovdje je dakle riječ o takvoj pogreški, koju klesar nikako nije mogao više ispraviti.¹³

Iza slova C vidi se jasno jedna vertikalna, zbog štednje prostora, malo na lijevo nagnuta hasta, koja na svojem donjem kraju završava sa jednom kratkom horizontalnom crtom što odgovara slovu L nalik na slova »LL« u riječi FLAGELLIS, a još više na slovo L u riječi SPALATO. U oštećenom pak prostoru iza slova L naziru se tragovi slova A iza kojega je vjerojatno slijedilo slovo B odnosno V na koje se nadovezao već ranije spomenuti ostatak gornjeg dijela slova O.¹⁴ Na taj način imali bismo sada potpuno dešifrirano ime

¹⁰ G. Battelli, *Lezioni di paleografia*, Città del Vaticano 1949, str. 131.

¹¹ U vezi s time ovdje bi htio samo upozoriti na činjenicu, da se početni slog TA od »TASEC« u kontekstu sa dosad iznesenom mojom lekcijom posljednjeg retka natpisa može odnositi jedino na hrvatskog kralja Tomislava, čiji se latinski oblik njegova imena: *Tamisclaus*, *Tamislavus* sačuvao u spisima poznatog splitskog sabora iz 925 godine i kod Tome arcidakona (*Historia Salonita*, cap. XIII).

¹² Napominjem, da izmijenjeni slijed dvaju slova u jednoj riječi, koji je nastao zabunom samog klesara natpisa, nije u ranosrednjovjekovnoj epigrafici neka neobična pojava. Kao eklatantan primjer za to neka nam posluži poznati Branimirov natpis iz Nina, gdje je uz ime kneza Branimira pogrešno uklesano DVX SLCAVORVM umjesto DVX SCLAVORVM. Dakle se ovdje radi o zabunom izmijenjenom poretku dvaju slova u jednoj riječi: LC mjesto CL, a što se u kamenu više ne može korigirati.

¹³ U istom retku, međutim, klesar je učinio još jednu manju grešku, ali koju je zbog sličnosti slova N i M bio u mogućnosti dlijetom odmah korigirati. On je najprije pogrešno uklesao ANEN, što je zatim ispravio u AMEN, kako se to jasno vidi na našoj detaljnoj snimci (sl. 5).

¹⁴ Ispred ovog vidljivog ostatka gornjeg dijela slova O (iako je kamen na ovome mjestu dosta oštećen) na fotografskom snimku kojega donosi B. Gabričević (o. c. tabla XXI) naziru se konture slova B, pa bismo tako imali slog BO u kojem je B umjesto slova V.

hrvatskog vladara Tomislava i to u ablativu: *TA(m)ESCL(AB)O* odnosno *TA(m)ESCL(AV)O*¹⁵ umjesto u genitivu (Tamesclavi), što bi bilo u vezi sa slijedećom riječi T(em)P(or)E gramatički ispravnije.

Prema tome, na osnovu svega ovdje iznijetoga, moje čitanje posljednjeg reda natpisa glasi:

QVI REGNAVITq:(ue) TA(m)SECL(AB)O T(em)P(or)E AMEN
uz napomenu, da je klesar iza QVI zbog pomanjkanja prostora (koje je uslijedilo zbog toga da mu redak klesan već na samom rubu sarkofaga ne bi mnogo prelazio širinu srednjeg arkadnog polja) izostavio najvjerovatnije riječ »pre-fuit« a iza REGNAVITq:(ue) pogrešno uklesao »TA(m)SECL(AB)O« umjesto »TA(m)ESCL(AB)O«, kako je to zacijelo bilo napisano u predlošku.

U prijevodu bi taj redak sa mojom konjekturom glasio ovako: »KOJI (tj. nadbiskup Ivan) JE (UPRAVLJAO) I VLADAO (tj. splitskom crkvom i metropolijom) U VRIJEME TOMISLAVA AMEN«.

Vidimo dakle, da sastavljač natpisa na završetku teksta, pontifikat splitskog nadbiskupa Ivana ne označuje godinom već općenito sa Tomislavovim vremenom (*Tams(e)clabo tempore*), a to bi sa gledišta historije države i prava (kao i obzirom na grad u kojem se sarkofag nalazio) značilo da je *kralj Tomislav vladao Splitom*, a *Ivan bio njegov podanik*. Sa druge strane gledajući, takav način datiranja pontifikata najvišeg crkvenog dostojanstvenika (splitskog nadbiskupa i metropolite) na području Tomislavove ranomedievalne države djelomično se podudara i u znatnoj mjeri potvrđuje vjerodostojnost podataka Tome arcidjaka iz XIII stoljeća, koji u svojem katalogu splitskih nadbiskupa (»Historia Salonitana«, cap. XIII, XIV) uz tačnu oznaku godine nastupa svakog pojedinog nadbiskupa donosi još i ime tadašnjeg hrvatskog (katkad i bizantskog) vladara čiji je suvremenik bio dotični nadbiskup. Tako za našeg Ivana kaže: »*Johannes archiepiscopus fuit anno domini nongentesimo quarto decimo tempore Tamislavi ducis*« (Hist. Salonit., cap. XIII, ed. Rački, str. 36).¹⁶

Po mojoj lekciji i tumačenju postaje sada *sadržaj posljednjeg reda natpisa od presudne važnosti za datiranje ovog nedavno pronađenog sarkofaga*, a s time u vezi i za identificiranje u njemu sahranjenog splitskog nadbiskupa Ivana kao istaknute crkvene ličnosti (metropolite) iz X stoljeća. Naša stilsko-kritička i komparativna analiza pokazala je da bi *splitski sarkofag*, koji po svom dekoru spada među najreprezentativnije sepulkralne spomenike ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji, trebalo datirati u *drugu četvrtinu X stoljeća*, a to je sada *potvrdila također i naša lekcija i dešifracija posljednjeg reda njegova natpisa*.

¹⁵ Dakako da obzirom na naprijed spomenuti, nepažnjom klesara izmijenjeni poredak slova E i S imamo na natpisu uklesano: *TA(m)SECL(AB)O* umjesto *TA(m)ESCL(AB)O*. Oblik »*TAMESCLABO*« očitito upućuje, da se ovdje radi o latinskoj transkripciji grčki pisanog imena Tomislav — *Ταμισηλάβος* (= Tamesclabos) što za »bizantski« Split nije ništa neobično. Treba samo požaliti, da nam bizantski car pisac Konstantin VII Porfirogenet (905—959) u svome spisu »De administrando imperio« (cap. 31) kad govori o državi Hrvata nije spomenuo između hrvatskih vladara (arhonata) i kralja Tomislava (za kojega je kao moćnog vladara i svoga starijeg suvremenika vjerovatno čuo), jer bismo na taj način imali također i u jednom suvremenom, grčkim jezikom pisanom, izvoru sačuvano Tomislavovo ime, a vjerojatno i spomen na koji značajniji događaj vezan uz njegovo vladanje u Hrvatskoj i Dalmaciji (»rex Chroatorum et Dalmatarum«).

¹⁶ Navedene kronološke podatke kao i imena biskupa i vladara izvadilo je Toma arcidjaka iz raznih dokumenata (isprava, spisa, vladarskih ili crkvenih kataloga) a vjerojatno i sa epigrafskih spomenika, koji su mu bili pri ruci, a na što je već upozorio Vj. Klaić (»Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara«, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, str. 216/217).

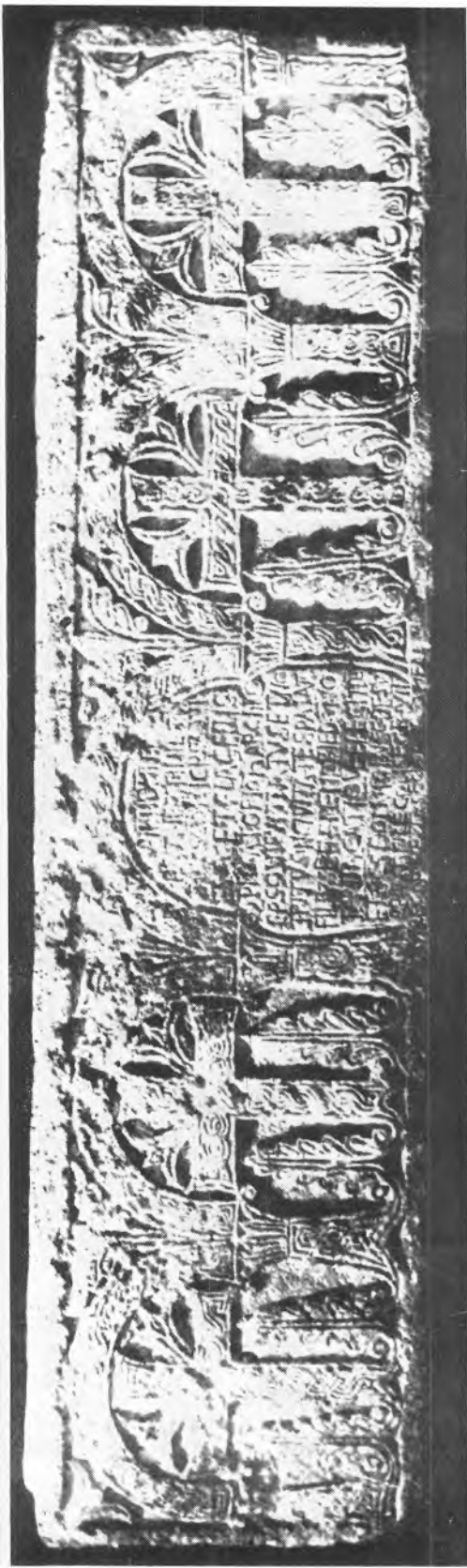
U buduće on će svojim dekorom moći poslužiti kao osnova za tačnije datiranje onih naših spomenika ranomedievalne pleterne skulpture, koji su do sada bili smješteni u jedan širi vremenski raspon, naime, od IX do kraja XI stoljeća.

Natpis splitskog sarkofaga postaje sada od osobitog značaja za hrvatsku historiografiju i po tome, što se u njegovu posljednjem retku sačuvao *jedini do danas poznati u kamenu uklesani spomen imena hrvatskog vladara Tomislava* za kojega smo dosad znali samo iz pisanih izvora (spisa splitskog sabora od 925 godine, ljetopisa popa Dukljanina i Tome arcidjakona).

Ovaj prilog završavam sa hrvatskim prijevodom čitavog natpisa:

† U ime Gospoda i Oca i Sina i Duha Svetoga.

Ovdje počiva krhki grešnik Ivan nadbiskup, koji je bio rođen i odgojen u gradu Splitu, dobre uspomene gospodina Tvrtka sin, kojega je Bog izabrao i sveti Dujam u svome sjedištu posvetio za biskupa, koji je [upravljao] i vladao u Tomislavovo vrijeme Amen.

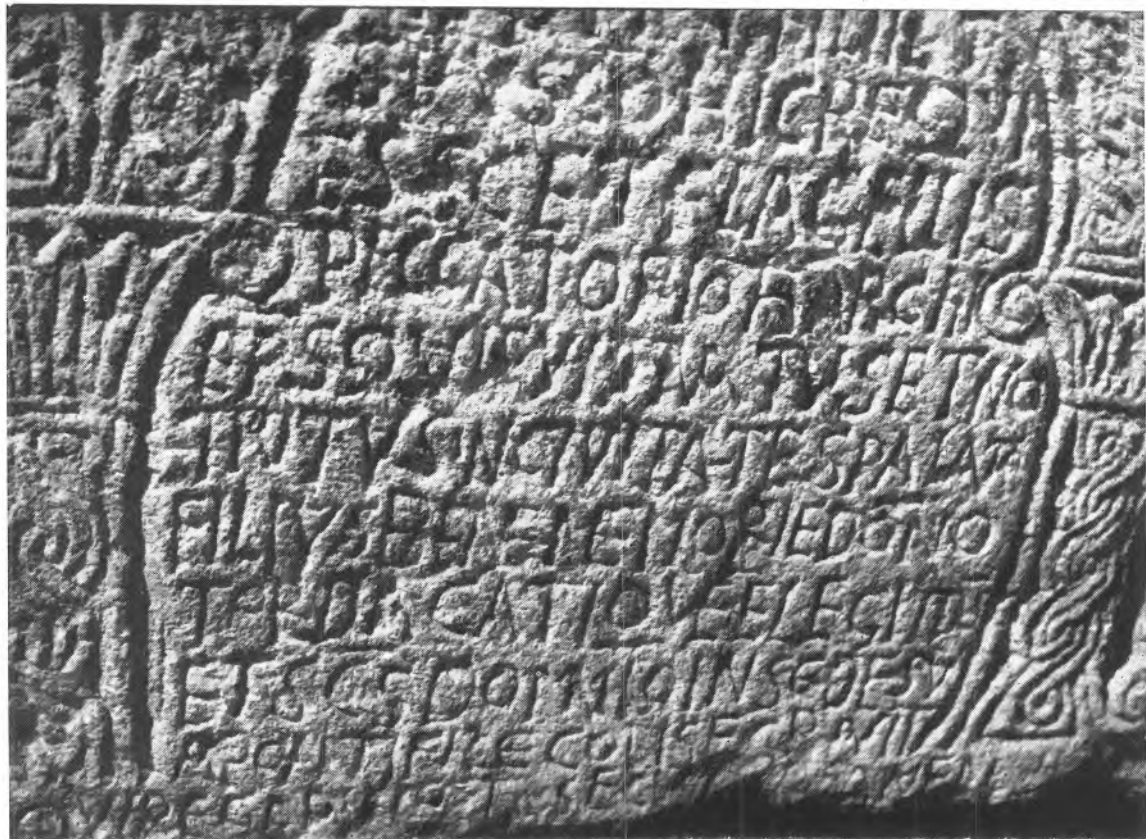
Sl. 1 Ranosrednjovjekovni sarkofag splitskog nadbiskupa Ivana suvremenika kralja Tomislava (druga četvrtina X stoljeća)

Sl. 2 Ornamentalno skulptirana ploča iz crkve S. Sabina u Rimu (prva polovica IX stoljeća)

Sl. 3 Dekorirana ploča iz crkve S. Maria degli Angeli kod Assisia (druga polovica IX stoljeća)

Sl. 4 Natpis na srednjem arkadnom polju sarkofaga splitskog nadbiskupa Ivana suvremenika kralja Tomislava

Sl. 5 Detalj donjeg desnog kuta natpisa sa oštećenom kontrakcijom $\overline{TPE}$ (tempore) ispred »Amen«.